

ביאורים

לאחר שעסקנו בפרק הקודם במצוות הוידי ובדרך לעבור כפרה, בפרק זה הרמב"ם נכנס לתוכו של תהליך התשובה. הוא מנתח ומברר את הדרך שבה בעל התשובה צריך לצעוד.

ראשית, הרמב"ם מחלק את דרגות התשובה לשלושה חלקים: מי ששב בתשובה וכוחו במתניו, זקן ששב בתשובה, ואדם ששב ביום מותו. אין דרגות התשובה הללו שוות. הרמב"ם קורא לבחור ששב - 'בעל תשובה גמורה'. זקן ששב הוא 'בעל תשובה'. ואילו אדם ששב ביום מותו אין הרמב"ם מכנה בעל תשובה כלל. הוא אומר שכל עוונותיו נמחלין אך אינו משתמש בביטוי 'בעל תשובה'.

ההסבר להבדל בין המושגים טמון בהלכה הבאה. בהלכה ב' מגדיר הרמב"ם מהי התשובה. התשובה היא תהליך של עזיבת החטא באופן מעשי, התנתקות מהרצון לעבור שוב על החטא, קבלה לעתיד ווידי, שחותם את השינוי. הרמב"ם מוסיף דבר נוסף - 'ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם'. כביכול, תשובת האדם צריכה להיות כה איתנה ופנימית עד כדי שהוא יכול לקחת את הקב"ה לעדות לפני כל באי העולם כדי להעיד שהשינוי שעשה הוא באמת שינוי אמיתי.

כאשר האדם שב בתשובה בעודו צעיר וכשכוחו במתניו - יתכן שאם יעמוד שוב לפני אותו המעשה שוב שייכשל. הדבר היחיד שישמור עליו וימנע ממנו לעבור עברה הוא עוצמת התשובה שעשה. אם עשה תשובה עמוקה ושלמה עד כדי שהקב"ה יכול להעיד עליו שלא יכשל - הוא יצליח ולא ליפול. תשובה זו נקראת בלשון הרמב"ם 'תשובה גמורה'. אך תשובה של אדם זקן, שבאופן טבעי החשק שלו לעבור עברות קטן יותר בגלל כוחו המידלדל, אינה תשובה גמורה, שהרי אם תבוא לפניו העברה הוא אמנם לא יעשה אותה, אך לא מכיוון שהתשובה מונעת אותו אלא בגלל כישלון כוחו. לכן הוא אינו בעל תשובה גמורה מכיוון שהמרכיב של עדות ה', שבעצם מעיד על עצמתה של התשובה, חסר אצלו. אומנם יש לאותו זקן יכולת לחטוא. הוא יכול להתאמץ ולעבור עברה, ותשובתו היא אכן תשובה. אך מכיוון שהדבר קשה יותר היא אינה תשובה גמורה. האדם ששב ביום מותו לא צריך כלל את עדות ה' שלא יחטא. הוא אינו הולך לעשות לא מצוות ולא עברות, ולכן מוחלים לו. אך אין הרמב"ם קורא לו 'בעל תשובה' מכיוון שההתמודדות העתידית עם החטא נחסכה ממנו וממילא לא נמצאים אצלו כל מרכיבי התשובה.

הרחבות

• חלקי התשובה

ימה היא התשובה. הרמב"ם מחלק את התשובה לארבעת החלקים. מקור החלוקה הוא בדברי רב סעדיה גאון 'וגדרי התשובה ארבעה: העזיבה והחרטה ובקשת הסליחה וההחלטה שלא יחזור'. שם מבאר רס"ג שהכול נלמד מפסוק אחד בספר הושע [יד ב]: "שובה ישראל עד ה' אלוהיך וכו'" [אמונות ודעות מאמר חמישי אות ה].

• הגדרת התשובה

ויגמר בלבו שלא יעשה עוד. הרמב"ם סובר שתשובה גמורה היא בקבלה שלא לחטוא שוב לעולם. רבנו יונה חולק על כך וסובר שאם כך, עד יום מותו אדם לא יוכל לעשות תשובה, שהרי מניין לו לאדם שלא יחזור לחטוא? לפי דבריו, האדם צריך לשנות את דרכיו ואת מעשיו שהיה מורגל בהם ואשר הביאו אותו לחטוא: "לפיכך יעזוב דרכו הרע... ויתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו ויסיר מחשבות לבו הזונה ואז כי אמיד נפשיה והרגיל עצמו זמן וידע ששלט במראה עיניו ובדרכי לבו אז בשובו אל ה' יהיה בטוח שתקבל תשובתו" [שו"ת מהרי"ט חלק ב סימן ח].

• תשובה גמורה

ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם. המפרשים שואלים כיצד יעיד עליו יודע תעלומות, שאם כן, אין לאדם בחירה חופשית? עונה ה"לחם משנה" שגם זה מחלקי התשובה המוטלת על האדם, שצריך האדם לקבל את הקב"ה עליו כעד שלא ישוב לחטוא לעולם (וכן מסביר ה"כסף משנה", אך יש שהפנו לדברי הרמב"ם בפרק ה הלכה ה לקמן שאין הידיעה סותרת הבחירה).

שאלות לדין

א. כיצד משפיעה על האדם תשובה גמורה, וכיצד משפיעה תשובה שאינה גמורה?
ב. מה המשמעות שהקב"ה יעיד על האדם שלא ישוב לזה החטא לעולם? איך ייתכן הדבר?

פרק שני

התשובה ופיוס החבר

1א זי היא תשובה גמורה? זה שפא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשות, ופרש^ו ולא עשה, מפני התשובה, לא מיראה^ו ולא מפשלו^ו כח. כיצד? הרי שפא על אשה בעברה^ו, ולאחר זמן נתיחד עמה^ו, והוא עומד באהבתו בה, ובכח גופו, ובמדינה שעבר בה^ו, ופרש ולא עבר - זה הוא בעל תשובה גמורה. הוא ששלמה אומר: "וזכר את בוראיה בימי בחורתי" (קהלת יב, א).

2א ואם לא שב אלא בימי זקנותו ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה - אף על פי שאינה תשובה מעלה, מועלת היא לו, ובעל תשובה הוא. אפלו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו, ומת בתשובה - כל עוונותיו נמחלין, שנאמר: "עד אשר לא תהיך השמש" (שם יב, ב, ג), שהוא יום המיתה; מפלל שאם זכר בוראו ושם קדם שימיות - נסלח לו.

1ב ומה היא התשובה? הוא שיעזב החטא חטאו, ויסרנו מפחשבתו, ויגמר בלבו שלא יעשה עוד^ו, שנאמר: "יעזב רשע דרכו ואיש און מפחשבתו" (ישעיה נה, ז).

2ב וכן יתנחם על שעבר, שנאמר: "פי אחרי שובי נחמתי, ואחרי הנדעי ספקתי על ירף" (ירמיה לא, יח). ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם^ו, שנאמר: "ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו, אשר בך ירחם יתום" (הושע יד, ז). וצריך להתנדות בשפתיו, ולומר ענינות אלו שגמר בלבו.

תשובה גמורה - אין צריך לעשות כך, אלא שמצב זה מעיד על ההתנתקות המוחלטת מן החטא. **ופרש** - נמנע. **מיראה** - מפחד בני אדם. **כשלו^ו כח** - חולשת הגוף. **שפא על אשה בעברה** - קיים יחסי אישות עם אישה האסורה לו. **נתיחד עמה** - שהה עמה במקום שאין אחרים נמצאים עמה, ויכלו לקיים בו יחסי אישות. **ובמדינה שעבר בה** - באותה עיר שנעברה בה העברה. **בימי בחורתי** - בצעירותך, בעוד כוחך במוותניך. **ויגמר בלבו** - ויחליט במחשבתו. **שנאמר: "יעזב רשע דרכו"** (מעשיו) **ואיש און** (רשע) **מפחשבתו** (תפיסותיו הרעות), וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לטלו^ו. **יתנחם** - יתחרט. **שנאמר: "השבני ואשובה כי אתה ה' אלהי."** כי אחרי שובי נחמתי [התחרטתי על מעשיו הקודמים] **ואחרי הנדעי ספקתי על ירף** [אחר שנודעה לי טעותי, הכיתי בידי על ירכי כביטוי לצער], **בשתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי**. **ויעיד עליו יודע תעלומות וכו'** - אפשר שמשמע הדברים שיקבל עליו החזור בתשובה את ה' כעד לחזרתו הכנה, שהרי הוא יודע תעלומות לב. ואפשר שמשמעם עמוק יותר, שה' המשגיח על כל אדם, "שלא ייעלם ממנו נעלם... כי עיניו על דרכי איש", יעיד עליו שהתנתק מעברותיו באמת, (ראה איוב לד, כא, מ"י ג, י; גכג). וזו "תשובה גמורה", ומכל מקום אפילו הרהור תשובה בלבד כוחו עצום עד שיחשיב רשע גמור כצדיק (אישות ח, 44). **שנאמר** - "שובה ישראל עד ה' אלהיך, כי קשלך בלבה עונגך. קחו עמכם דברים ושובו אל ה', אמרו אלו... [הצהרת החוזרים בתשובה]: **ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו** [ביסודה, כל עברה נעשית כשהאדם חדל להכיר בעובדה שה' מנהל את העולם, וסובר שהוא עצמו מנהל את מסלול חייו בעולם], **אשר בך ירחם יתום** [והרי אנו כיתומים, וה' משגיח ודואג לנו]. [ותשובת ה':] **ארפא משוכתם אהבם נדבה, כי שב אפי ממנו**".

ביאורים

בהלכות הללו הרמב"ם מחלק בין דברים שהם חלקים אינטגרליים בתשובה לבין דברים שהם מדרכי התשובה, אך אינם מחויבים.

למדנו שהתשובה מתחלקת לארבעה חלקים: עזיבת החטא, חרטה, קבלה לעתיד ווידוי בו האדם מבטא בפה את כל שלבי התשובה. הרמב"ם חשש מאוד שאנשים יתפסו רק לצד החיצוני והמעשי של התשובה, וכך יתוודו אך לא יעברו שינוי פנימי. לכן הוא מדמה זאת לאדם שטובל ושרץ בידו. התשובה נמשלה לטבילת אדם טמא במי המקווה. המים מכסים את כולו, והוא יוצא מהמקווה אדם חדש כתינוק שנולד ממעי אימו ללא כל חטא וללא טומאה. אדם שאוחז בשרץ בידו בשעת הטבילה נראה חיצוני כאלו טבל ונטהר, אבל השרץ, מקור הטומאה, עדיין בידו. היד, שהיא כלי המעשה, עדיין דבוקה בטומאה. ובנמשל, המעשים של האדם החוטא עדיין לא תוקנו, ורק הווידי החיצוני נשמע. הוא נראה כאדם שעשה תשובה אך נשאר אחוז במעשיו הרעים.

חובה נוספת המוטלת על האדם היא לומר במדויק ולפרט את המעשים שעשה. אין אפשרות לתיקון כאשר תודעת החטא מעורפלת ולא ברור האם המעשה שנעשה הוא חטא או לא. בפעם הבאה שניתקל באותו מצב לא נדע אם לעשות את המעשה או לא, וממילא התשובה כלל לא עזרה.

לאחר שהאדם עשה את הדברים שהם חלק מהותי מהתשובה, שהם תהליך פנימי של תשובה וכן פירוט מדויק של המעשים, מוסיף הרמב"ם דברים שהם מדרכי החזרה בתשובה. הם לא חובה אך הם יכולים לעזור ולשמש כגלגלי עזר לנסיעתו של החוזר בתשובה. הרמב"ם מונה את הבכוי, שהרי שערי דמעות לא ננעלו [ברכות לב ב]. הצדקה היא כלי עזר נוסף שהרי אם החטא נבע מתוך חשיבה אגואיסטית ניתן לתקנו על ידי עזרה לזולת. כלים נוספים הם שינוי השם, שהוא מורה לחוטא לשנות את מהותו ואישיותו באופן יסודי, שינוי המעשים ושינוי המקום, כדי שהאווירה החברתית שגרמה לאדם לחטוא - לא תשפיע עליו שוב ותדרדר אותו לתהומות החטא.

פירוט חטאים שבין האדם לחברו נמצא בתפר. בתחילת דבריו הרמב"ם אומר ש"שבח גדול להתוודות ברבים", משמע שזה מדרכי התשובה ולא חובה, אך הרמב"ם מסיים את דבריו בציינו שמי שאינו עושה כן אין תשובתו גמורה. הדבר תלוי במעשה החטא כלפי חבריו. אם פגע בו לעיני רבים עליו לבקש את מחילתו ולהתוודות לפני רבים. זוהי חובה גמורה וחלק מהותי מהתשובה כדי שימחל לו חברו, ואם אינו עושה כן אין תשובתו גמורה. אך אם חטא לו שלא בפני רבים - פירוט אותו החטא לפני רבים זו אמנם מעלה שמעוררת אותו להעמיק בתשובתו ואף מחזקת אנשים נוספים לשוב בתשובה, אולם אין חובה לעשות זאת.

הרחבות

• שינוי השם

וּמְשַׁנֵּה שְׁמוֹ, כְּלוֹמֵר שְׂאֲנִי אַחַר וְאֵינִי אוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁעָשָׂה אוֹתוֹן הַמַּעֲשִׂים. מקור הלכה זו הוא בגמרא: "ואמר רבי יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם אלו הן: צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה" [ראש השנה טז:]. כהסברו של הרמב"ם לשינוי השם, שהמטרה היא שינוי נפש האדם. כך מסבירים גם המאירי וה"ר": "וישנה מעשיו ויעשה בעצמו תחבולות להתעורר בשנוי הנהגותיו כגון שנוי השם עד שיתעורר בשנוי זה שהוא אחר ושהנהגותיו יתחדשו בהתחדשות השם או שישנה את מקומו וכן כל כיוצא בזה" [מאירי שם].

הריטב"א, לעומתם, מסביר את הדברים בשתי אפשרויות שונות, ולפי שתיהן מטרת השינוי היא כלפי שמיא: "שמשנה שמו שאינו האיש בעל העבירות כדי שלא יזכרוהו לרעה, ובר מהכי דבטיל ונפיק מאצטגנינות דיליה כדרך שאמר באברהם" [שם].

שאלות לדין

- מה היחס בין עזיבת החטא לוידי, כעיקר וכטפל?
- מדוע אין לחוטא לפרסם את החטאים שחטא למקום, הרי כך יתייש עליהם מאוד וישוב בתשובה שלמה?

לעילוי נשמת ריקל בת ר' צבי הי"ד

ג כָּל הַמְתוּדָה בְּדָבָרִים וְלֹא גָמַר בְּלִבּוֹ לַעֲזֹב - הֲרִי זֶה דוֹמָה לְטוֹבֵל וְשָׂרֵץ בְּיָדוֹ, שְׂאֲנִי הַטְּבִילָה מוֹעֵלֶת עַד שֶׁיִּשְׁלֹף הַשָּׂרֵץ, וְכֵן הוּא אוֹמֵר: "וּמוֹדָה וְעֵזָב יִרְחָם" (משלי כח, ג). וְצָרִיךְ לְפָרֵט אֶת הַחֲטָא, שְׂנֵאָמַר: "אֲנֵא חֲטָא הָעַם הַזֶּה חֲטָאָה גְּדוֹלָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם אֱלֹהֵי זָהָב" (שמות לב, לא).

ד מְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה, לְהִיּוֹת הַשֵּׁב צוֹעֵק תְּמִיד לְפָנָי יי בְּכִי וּבְתַחֲנוּנִים, וְעוֹשֶׂה צְדָקָה כְּפִי כַחוֹ, וּמְתַרַחֵק הַרְבֵּה מִן הַדְּבָר שֶׁחֲטָא בוֹ, וּמְשַׁנֵּה שְׁמוֹ, כְּלוֹמֵר שְׂאֲנִי אַחַר וְאֵינִי אוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁעָשָׂה אוֹתוֹן הַמַּעֲשִׂים, וּמְשַׁנֵּה מַעֲשָׂיו כְּלֵן לְטוֹבָה וּלְדָרֶךְ יִשְׂרָאֵל, וְגוֹלָה מִמְּקוֹמוֹ, שְׂגָלוֹת מְכַפֵּרֶת עוֹוֹן, מְפָנֵי שְׂגוֹרָמֹת לוֹ לְהַכְנִיעַ וְלְהִיּוֹת עֲנוּ וְשִׁפְל רֹחַ.

ה וְשִׁבַח גְּדוֹל לְשֵׁב שֶׁיִּתְוַדָּה בְּרַבִּים וַיִּדְעֵ פְּשָׁעָיו לָהֶם, וּמְגַלָּה עֲבֻרֹת שְׂבִינּוּ וּבִין חֲבֵרוֹ לְאַחֵרִים, וְאוֹמֵר לָהֶם "אֲמַנֵּם חֲטָאֵי לְפָלוּנִי וְעָשִׂיתִי לוֹ כְּךָ, וְהִרִנִּי הַיּוֹם שָׁב וְנָחֵם". וְכָל הַמְתַּנְּאָה וְאֵינּוּ מוֹדִיעַ, אֲלֵא מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו - אֵין תְּשׁוּבָתוֹ גְּמוּרָה, שְׂנֵאָמַר: "מְכַסֶּה פְּשָׁעָיו לֹא יִצְלִיחַ" (משלי כח, ג).

ה וּבְמֵה דְבָרִים אֲמוּרִים? בְּעֲבֻרֹת שְׂבִין אֲדָם לְחֲבֵרוֹ. אֲבָל שְׂבִינּוּ לְבִין הַמְּקוֹם - אֵינּוּ צָרִיךְ לְפָרֵס עֲצוּמוֹ, וְעִזָּזַת פְּנִיִם הִיא לוֹ אִם גָּלָם. אֲלֵא שָׁב לְפָנָי הָאֵל בְּרוּךְ הוּא, וּפְוֹרֵט חֲטָאֵיו לְפָנָי, וּמְתוּדָה עֲלֵיהֶן בְּפָנֵי רַבִּים סְתָם, וְטוֹבָה הִיא לוֹ שֶׁלֹּא תִגְלָה עוֹוֹנוֹ, שְׂנֵאָמַר: "אֲשָׂרִי נִשְׂוִי פֶשַׁע כְּסוּי חֲטָאָה" (תהילים לב, א).

לְטוֹבֵל וְשָׂרֵץ בְּיָדוֹ - הַנּוֹגַע בְּשָׂרָךְ מֵת, כְּגוֹן חוֹלֵד אוֹ עַכְבֵּר (ויקרא יא, כט-ל), יְכוּל לְהִיטְהַר רַק בְּטַבִּילָה, אֲלֵא שֶׁאִם הוּא אוֹחֵז בְּשָׂרָךְ, אֵין הַטְּבִילָה מוֹעִילָה לוֹ, וְהוּא נִשְׂאָר טַמָּא כְּשִׁיחָה. לְפָרֵט אֶת הַחֲטָא - לומר את החטא המסוים שנכשל בו. מְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה וְכוּ' - תשובתו של האדם שלמה יותר אם היא כוללת טיפול מערכתי בדרך שהוא חי בה וחושב. צוֹעֵק - מתפלל (ראה ת"א לשמות טו, כח). כְּפִי כַחוֹ - כפי יכולתו, עד חמישית מנכסיו (מתנות עניים ו, ה). וְגוֹלָה מִמְּקוֹמוֹ - נודד ממקום מגוריו למקום אחר. בְּעֲבֻרֹת שְׂבִין אֲדָם לְחֲבֵרוֹ וְכוּ' - נראה שעברות שבין אדם לחברו נתפסות בכל חברה כדבר שלילי, כפשע ונזק, ולכן חשיפתן ברבים אינה מביאה בני אדם לזלזל בהן, שהרי תוקפן וטעמן ברור לכל. לעומת זאת, עברות המכונות "עברות שבין אדם למקום" נתפסות לעתים רבות כגזרות שהנזק בהן אינו ניכר וטעמן אינו ברור, שהרי לפי הרמב"ם, טעמן "לאדם עצמו להביאו לשלמות" (מ"י"ג, לה), ולכן חשיפתן עלולה להחליש את תוקפן ולעודד עוברי עברה לומר שאין להן סיבה, ואיני היחיד שחושב כן (לסוגי העברות ראה פה"י, הקדמה לאבות, פרק ו). עִזָּזַת פְּנִיִם - חוצפה. סְתָם - מבלי לפרט. שְׂנֵאָמַר: "אֲשָׂרִי נִשְׂוִי פֶשַׁע כְּסוּי חֲטָאָה" [אשרי מי שנושא את פשעו ומכסה אותו], אֲשָׂרִי אֲדָם לֹא יִחְשַׁב ה' לוֹ עוֹן".

ביאורים

חזרה בתשובה אינה תלויה בזמן. כל עת שהאדם חוטא הוא חייב לעשות תשובה. אך יש זמן בשנה שהוא זמן של תשובה. דהיינו, האווירה בעולם מזמינה אותנו לשוב בתשובה. זהו זמן שבו ה' קרוב אלינו ומאותת לנו שגם אנו צריכים להתקרב אליו ולשוב מחטאינו. יום הכיפורים נחשב זמן תשובה לכול מכיוון שאינו מיוחד לאדם מסוים אלא לעולם כולו. בתהליך התשובה בימים אלו נושבת רוח של כלל. יש לכך ביטוי בכמה מהלכות היום. הידוי שנהגו לומר כל ישראל הוא בלשון רבים, שלא כמו הידוי שפגשנו בפרק א שנוסח בלשון יחיד. אנו אף אומרים וידוי בערב יום הכיפורים, קודם הסעודה המפסקת, בגלל החשש הרחוק שמה אחד מישראל יתרגש מאימת היום ויחנק בסעודה. ישנו גם וידוי ששליח הציבור, נציג המתפללים, אומר בתפילת הציבור. זהו יום של תשובה כללית אך גם היחיד מקבל את ביטויו. הוא צריך להתוודות גם על החטאים שעשה בעבר. דבר זה יזכיר לו שתמיד אפשר ליפול, ולכן צריך להמשיך להתעלות בעבודת ה'. יום תשובה כללי זה אינו מכפר על עבירה שהאדם פגע מאחד מהכלל. עברות שבין אדם לחבירו אינן נמחלות עד שהאדם שב מהם. הרמב"ם מדריך את הפוגע איך לשוב בתשובה. ראשית, עליו לשלם את הנזק או להשיב את הגזילה. שנית, עליו לבקש סליחה מהנפגע. זהו דבר קשה מכיוון שהוא דורש מהפוגע להשפיל את גאוותו ולהתחנן לפני הנפגע שימחל לו. הפוגע צריך להיות עקשן ולהמשיך בריצוי עד שמביא שלוש פעמים שלושה מחבריו של הנפגע כדי שידברו על ליבו שיסלח לו. אם לאחר כל זאת הוא לא סלח- הנפגע הוא החוטא. הסיבה לכך היא שהוא הפך מנפגע לפוגע מכיון הוא השפיל את חברו ללא צורך וללא כל מטרה. לכן כשאדם חוטא לרבו הוא צריך להמשיך ולהפציר אלף פעמים. הרב, מכיר את נפש תלמידו, ויודע שהתלמיד כנראה לא עשה תשובה שלמה, והוא זקוק שוב לעשות חשבון נפש. סירובו לקבל את מחילת תלמידו נובע ממניעים חינוכיים ולא מתוך רצון לבזותו. הדרכת הרמב"ם לנפגע היא לא להיות אכזרי ולקבל את סליחת הפוגע. הדרכה זו נובעת מתוך יסוד מהותי בנפש הישראלית. הרמב"ם אומר שיש הבדל גדול בין נפש ישראל לנפש הגויים. נפש ישראל היא רחמנית, תכונה שירשנו מאבותינו הקדושים. אך הגויים, גם אם הם גרי תושב (כמו הגבעונים), אינם בעלי תכונה זו.

הרחבות

• תשובת ציבור

אָבֶל בַּצָּבוּר - כָּל זְמַן שְׁעוּשֵׁין תְּשׁוּבָה וְצוּעֵקִין בְּלֵב שְׁלָם הֵן נַעֲנִין. מעלה יתרה יש לתשובה ולתפילת הציבור על פני תשובת ותפילת היחיד. כך כתב הרמב"ם לגבי תפילה: "תפילת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהן חוטאים אין הקב"ה מואס בתפילתם של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור" (הלכות תפילה ח א).
גם ריה"ל מרחיב במעלת תפילת הציבור: "אבל היתרון לקהל מכלמה פניה: מהם כי הקהל אינם מתפללים במה שיש בו הפסד ליחיד והיחיד אפשר שיתפלל במה שיש בו הפסד ליחידים אחרים... ומהם... כדי שישלים קצתם מה שיחסר בקצתם בשגגה או בפשיעה, ויסתדר מהכול תפילה שלמה בכוונה זכה, ותחול הברכה על הכול ויגיע לכל אחד מהיחידים חלקו ממנה" [ספר הכוזרי מאמר שלישי פסקה יט].

שאלות לדין

- א. למה יש הבדל בין יחיד ששב בתשובה (שאצלו יש עליות ומורדות בסיכויי התקבלות התשובה) לציבור השב בתשובה (שתשובתו רצויה תמיד)?
- ב. מדוע יש צורך לבקש מחילה מהנפטר אחרי שכבר מת?

מה שהוא חייב לו, נתכפר לו" (חובל ומזיק טו). וההסבר לכך הוא: תשלום הנזק בנזקי ממון הוא בגדר פיצוי וריצוי של הניזק, ואילו בנזקי הגוף, התשלום אינו יכול להיות פיצוי וריצוי על עגמת הנפש והצער שנגרמו לניזק. וגם החזרת גזלה אינה בגדר ריצוי הנגול, כיוון שבגזלה יש גם צער אישי. אבל כיוון שיש בכל עברה ממונית גם ממד של עברה למקום, האדם צריך להתוודות על חטאו ולעשות תשובה (לעיל א,א). **לְשַׁאֵל** - לבקש. **הַקְּנִיט** - ציער. **וְלַפְגַּע בּוֹ** - לפגוש אותו ולהפציר בו. **מַרְעִיו** - רעיו, חבריו. **נוֹחַ לְרִצּוֹת וְקִשָּׁה לְכַעַס** - מתפייס בקלות וכועס בקושי. **לֹא יָקָם וְלֹא יִטֹּר** - לא ינקום על מה שעשה לו חברו. וגם לא ישמור בלבו טינה עליו ויזכיר לו זאת, מפני שאם הוא עושה כן, הרי הוא חוטא בעצמו (דעות ז, א-ב, ח). **וְזֶה הוּא דָרְכָם שְׁלֹרְעֵי יִשְׂרָאֵל** - שהם "ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים" (איסורי ביאה ט, א, ב, ג, ד). **עֵרְלֵי לֵב** - שלבם אטום והם חסרי רחמים. **וְעֹבְרָתוֹ** - כעסו. **הַגְּבַעוּנִים** - שהיו אכזריים וביקשו לנקום בבניו של שאול (שם יב, כד). **עֲשָׂרָה בְּנֵי אָדָם וּמַעֲמִידוֹ עַל קַבְרוֹ** - כדי לפרסם את הדבר ולעורר את עומק תשובתו לנוכח המוות (כמו בתענית ד, ח). **חֲטָאֵי לֵי יִשְׂרָאֵל וְלִפְלוּנֵי** - שכל חטא הוא גם כלפי ה'. **יִנְחָנוּ בְּבֵית דִּין** - והם יעשו בו מה שירצו (פתיח ב"ק ט, ה).

מעלת עשרת הימים

ו אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבינו ראש השנה יום הכיפורים היא יפה ביותר, ומיד היא מתקבלת, שנאמר: "דרשו יי בהמצאו, קראהו בהיותו קרוב" (ישעיה נה, א). במה דברים אמורים? בפיחיד. אבל בצבור - כל זמן שעושים תשובה וצוּעֵקִין בְּלֵב שְׁלָם הֵן נַעֲנִין, שנאמר: "כִּי אֵלֵהֶינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֲלֵינוּ" (דברים ז, ד).

ז יום הכיפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קצין מחילה וסליחה לישראל, לפיכך תבינו הכל לעשות תשובה ולהתנדות ביום הכיפורים. ומצות ודוי יום הכיפורים שיתחיל מערב היום קדם שיאכל, שמה יחנק בפעודה קדם שיתנה. ואף על פי שהתנה קדם שאכל, חזר ומתנה בלילי יום הכיפורים ערבית, וחזר ומתנה בשחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה. והיכן מתנה? יחיד - אחר תפלתו; ושליח צבור - באמצע תפלתו, בברכה רביעית.

ח הודוי שנהגו בו כל ישראל: "אבל חטאנו..." - והוא עקר הודוי. עברות שהתנה עליהן ביום הכיפורים זה - חזר ומתנה עליהן ביום הכיפורים אחר, אף על פי שהוא עומד בתשובתו, שנאמר: "כִּי פָשְׁעֵי אֲנִי אָדַע, וְחַטָּאתַי נִגְדִי תַמִּיד" (תהילים נא, ח).

פיוס ומחילה

ט אין התשובה ולא יום הכיפורים מכפרין אלא עברות שבינו אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן. אבל עברות שבינו אדם לחברו, כגון חובל בחברו או המקלל את חברו או גוזל וכיוצא בהן - אינו נמחל לו לעולם, עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו וירצהו.

טו אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאלו ממנו שימחל לו. אפלו לא הקניט את חברו אלא בדברים - צריך לפייסו ולפגע בו עד שימחל לו.

טז לא רצה חברו למחל לו - מביא לו שורה של שלשה בני אדם מרעיו, ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להן - מביא לו שניה ושלישית. לא רצה - מניח והולך לו, וזה שלא מחל הוא החוטא. ואם היה רבו - הולך ונא אפלו אלף פעמים עד שימחל לו.

י אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס, אלא יהיה נוח לרצות וקשה לבעס. ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחל - מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה. ואפלו הוצר לו הרבה וקטא לו הרבה - לא יקם ולא יטור. וזה הוא דרכם של צורע ישראל ולבם הנכון. אבל הגויים ערלי הלב אינן כן, אלא "ועברותו שמה נצח" (עמוס א, יא). וכן הוא אומר על הגבעונים, לפי שלא מחלו ולא נתפייסו: "והגעבונים - לא מבני ישראל הפה" (שמואל ב כא, א).

יא החוטא לחברו, ומת חברו קדם שיבקש ממנו מחילה - מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו, ואומר בפניהם 'חטאתי ליי אלהי ישראל ולפלוני' זה שעשיתני לו כה וכה. ואם היה חייב לו ממון - בחזירו ליו רשיו. לא היה יודע לו יורש - יניחנו בבית דין, ויתנה.

לְעוֹלָם - תמיד. **בַּעֲשֵׂרֵת הַיָּמִים** - שהם ימי הדין לכל יצור (להלן ג, ג), ובהם האדם מקבל על עצמו את מלכות ה' ובזמן זה ה' קרוב אליו (ראה מ"ג א, ב, ד). **כָּל זְמַן... הֵן נַעֲנִין** - על כוח תפילת הרבים כתב רבנו: "תפילת הציבור נשמעת תמיד, ואפלו היו בהן חטאים [הרגילים לחטוא], אין הקדוש ברוך הוא מואס תפילתן של רבים. לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל יחיד כל זמן שיכול להתפלל בציבור" (תפילה ח, א). **שְׁנָאֵל** - ביחס הישיר שבין ה' לבין עם ישראל: "כִּי מִי גוֹי [עם] גָּדוֹל אֲשֶׁר לֹא אֵלֵהֶם קָרְבִים אֵלָיו. פֹּה אֵלֵהֶנוּ בְּכָל קְרָאֵנוּ אֲלֵינוּ". **וְלָרְבִים** - שהרי אחת ממטרות התורה היא תיקון "הנהגת המדינה ותיקנות מצבי כל אנשיה" (מ"ג א, ב, ד). **קָץ** - סוף תהליך. **קָדָם שְׂיֵאבֵל** - את הסעודה המפסקת שלפני הצום. **וְחַטָּאתַי נִגְדִי תַמִּיד** - אני מודע לחטא שחטאתי והוא רובץ לפתחי כל הזמן, ומתוך כך אני נזהר וממשיך להתרחק ממנו. **לְמָקוֹם** - 'המקום' הוא כינוי לקב"ה, שהוא מקיים את העולם (ר"ס יג, ספר יצירה ב, א). **אֵינוֹ נִמְחָל לוֹ וְכוּ'** - יש חריג אחד, והוא מי שמוזק את ממונו של חברו, ש"כיוון ששילם לחברו

ביאורים

לאחר שהרמב"ם הסביר לנו את מהותה של התשובה ואת דרכי הכפרה על החטאים, הוא מבאר את משמעות מעשיו של האדם. כל מעשה שאנו עושים הוא בעל חשיבות מכרעת לגבי המשך חיינו והעולם כולו. לכן התשובה, המאפשרת תיקון לכל העברות, משמעותית כל כך. הרמב"ם הקדים תרופה למכה, וביאר את מהותה וגדריה של התשובה כדי שהלומד יידע מה לעשות במקרים שיפורטו בפרק זה.

בראש הפרק הרמב"ם פותח בהכרזה. לכל אחד מבני האדם יש זכויות ועונות. יכולים להימצא יחידים ללא עוון, כמו שהגמרא מספרת על אותם שמתו רק בגלל חטא אדם הראשון ולא בגלל חטאיהם [שבת נה ב], אבל בדרך כלל, לכל אחד יש מאזן של זכויות ועונות.

הרמב"ם מחדש שלא רק לאדם הפרטי יש מאזן שעליו הוא נידון אלא גם לכל מדינה ואף לעולם כולו יש דין. מתי נעשה הדין של כל מדינה ושל כל העולם? דין זה נעשה כאשר ישנו זמן מיוחד בו הקב"ה צריך לשקול אם יש זכות לאדם או למדינה או לעולם להמשיך להתקיים. כאשר אדם מוטל על ערש דווי ומפרפר בין חיים למוות, נעשה דין בשמים ובו דנים אם להעניק לו חיים או לתת לו למוות. לפי המאזן של חייו, דהיינו לפי הכיוון הכללי הרוחני שבו הוא צעד, הקב"ה דן אם ראוי לתת לו להמשיך לחיות כדי להמשיך להופיע את דבר ה' בעולם או שמא צריך להפסיק את חייו, מכיוון שאינו הולך בדרך הנכונה. וכן כל מדינה, בזמן צרה או מלחמה, הקב"ה דן האם ראוי לה להינצל מחרב הכובש או לא. במקרה זה המדינה יכולה להיחרב אך יחידים שבה, שהם צדיקים, יכולים להינצל ולברוח למדינה אחרת. וכן בנוגע לעולם כולו, כאשר נעשים מעשים נוראיים, כמו בתקופת דור המבול, הקב"ה דן מחדש את העולם כולו. אם רבו העוונות העולם נידון לכליה חלילה, אך הצדיקים יינצלו ויימלטו מהכיליון.

הרחבות

• צדיקים נחתמים לחיים

מִיָּד הוּא מֵת בְּרָשָׁעוֹ. רבים מקשים על הרמב"ם כיצד הוא קובע כי הרשעים מתים מייד, והלא אנו רואים שרשעים חיים (עיין בראב"ד במקום).

על כך כתבו התוספות: "דקרי הכא גבי רשעים מיתה וגבי צדיקים חיים כלומר לחיי העולם הבא" (תוספות מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב ד"ה "ונחתמין"). ועיין עוד בכסף משנה, לחם משנה ו"עקידת יצחק" שער סז).

• מתן שכרן של מצוות

וְאִין שׁוֹקְלִין אֱלָא בְּדַעְתּוֹ שְׁלָא דַּעוּת. המקור לכך שאיננו יכולים לחשב את שכר המצווה נמצא במשנה במסכת אבות: "הווי זהיר במצווה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות" (פרק ב משנה א). על כך מסביר שם הרמב"ם שאמנם את מתן שכרן של מצוות "לא תעשה" אנו יכולים לדעת לפי דרגת חומרת העונש עליהן, אך במצוות "עשה" - "לא נתבאר שכר כל אחת מהן מהו אצל ה', עד שנדע מה מהן יותר חשוב ומהו למטה מזה, אלא ציוה לעשות מעשה פלוני ופלוני, ולא ייודע שכר איזה משניהם יותר גדול אצל ה', ולפיכך ראוי להשתדל בכלן", ומשום כך "אם הזדמן לך מעשה מצווה, אל תעבור ממנו ותניחנו כדי לעשות מצווה אחרת". וזאת אנו למדים מכך שהתורה העלימה מאיתנו את מתן שכרן של מצוות אלו.

אלא שבהמשך דברי המשנה שם: "הווי מחשב הפסד מצווה כנגד שכרה", מפרש הרמב"ם פירוש מקורי שלמרות הכתוב לעיל יש לנו יכולת לשער את שכר המצוות, וזאת על פי כלל שמייסד שם "שכל מצוות עשה שתמצא שחייב בעברה עליה חיוב גדול - תדע שבקיומה גם כן שכר גדול".

שאלות לדין

- א. מה אפשר ללמוד מהקביעה של הרמב"ם ש"לכל אחד ואחד מבני אדם יש זכויות ועונות"?
- ב. לאור דברי הרמב"ם שיש זכות גדולה שנשקלת כנגד כמה עונות, האם ניתן לומר ולהחליט מי רשע ומי צדיק?

פרק שלישי

מאזן הזכויות והחלק לעולם הבא

א פֶּל אַחַד וְאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם יֵשׁ לוֹ זְכוּיֹת וְעוֹנוֹת: מִי שֶׁזְּכִיּוֹתָיו יִתְרוֹת עַל עוֹנוֹתָיו - צְדִיק בִּינוּנֵי רָשָׁע.

א וְכֵן הַמְּדִינָה: אִם הָיוּ זְכוּיֹת פֶּל יוֹשְׁבֵיהָ מְרֻבּוֹת עַל עוֹנוֹתֵיהֶם - הָרִי זֹו צְדָקָת; וְאִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרֻבִּין - הָרִי זֹו רָשָׁע. וְכֵן פֶּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ.

ב אָדָם שֶׁעוֹנוֹתָיו מְרֻבִּין עַל זְכוּיֹתָיו - מִיָּד הוּא מֵת בְּרָשָׁעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "עַל רֹב עֲוֹנָה" (ירמיה ל"ד; שם ל"ט; הושע ט"ז). וְכֵן מְדִינָה שֶׁעוֹנוֹתֵיהָ מְרֻבִּין - מִיָּד הִיא אוֹבְדָת, שֶׁנֶּאֱמַר: "זַעֲקַת סָדָם וְעַמָּהּ כִּי רָבָה" (בראשית י"ח). וְכֵן פֶּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ: אִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרֻבִּין - מִיָּד הֵן נִשְׁחָתִין, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּרְא יי כִּי רָבָה רַעַת הָאָדָם" (שם ו"ה).

ב וְשֶׁקוּל זֶה אֵינוֹ לְפִי מִנְּנֵן הַזְּכוּיֹת וְהָעוֹנוֹת אֱלָא לְפִי גְדֻלָּתָן: יֵשׁ זְכוּת שֶׁהִיא כְּנֶגֶד כְּמָה עוֹנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַעַן נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב" (מלכים א' י"ד, י"ג), וַיֵּשׁ עוֹוֹן שֶׁהוּא כְּנֶגֶד כְּמָה זְכוּיֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְחוֹטָא אַחַד יֵאָבֵד טוֹבָה הַרְבֵּה" (קהלת ט"ח). וְאִין שׁוֹקְלִין אֱלָא בְּדַעְתּוֹ שְׁלָא דַּעוּת, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ הַיָּאֵף עוֹרְכִין הַזְּכוּיֹת כְּנֶגֶד הָעוֹנוֹת.

ג כֹּל מִי שֶׁנֶּחַם עַל הַמַּצְוֹת שֶׁעָשָׂה, וְתָהָה עַל הַזְּכוּיֹת, וְאָמַר בְּלִבּוֹ 'וּמָה הוֹעֵלְתִי בַעֲשִׂיתִי? אוֹלַי לֹא עָשִׂיתִי אוֹתוֹ!' - הָרִי זֶה אֶבֶד אֶת כָּלְךָ, וְאִין מְזַכְּרִין לוֹ שֶׁם זְכוּת בְּעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר: "צְדָקַת הַצְּדִיק לֹא תִצְלָנוּ בְּיוֹם רָשָׁעוֹ" (יחזקאל ל"ב, ו'שם; פסע"ט) - אִין זֶה אֱלָא בְּתוֹהָה עַל הָרֵאשׁוֹנוֹת.

ג כְּשֶׁם שֶׁשׁוֹקְלִין עוֹנוֹת אָדָם וְזְכוּיֹתָיו בְּשַׁעַת מִיתָתוֹ, כֹּף בְּכָל שְׁנָה וְשְׁנָה שׁוֹקְלִין עוֹנוֹת פֶּל אַחַד וְאֶחָד מִבְּנֵי הָעוֹלָם עִם זְכוּיֹתָיו בְּיוֹם טוֹב שֶׁלְרָאשׁ הַשְּׁנָה. מִי שֶׁנִּמְצָא צְדִיק - נֶחַתֵּם לְחַיִּים, וּמִי שֶׁנִּמְצָא רָשָׁע - נֶחַתֵּם לְמִיתָה. וְהַבִּינוּנֵי - תּוֹלִין לוֹ עַד יוֹם הַפְּפוּרִים: אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה - נֶחַתֵּם לְחַיִּים; וְאִם לֹא - נֶחַתֵּם לְמִיתָה.

זְכוּיֹת פֶּל יוֹשְׁבֵיהָ - אפילו רובם רשעים, אך יש בעיר מעט צדיקים שזכויותיהם רבות, הן מטות את דינה לכף זכות. **מִיָּד הוּא מֵת בְּרָשָׁעוֹ** - נגזר דינו למוות ונחשב מת, ואף על פי שהוא אוכל ומרגיש (ראה סה"מ ל"ח; מו"נ א, מב), כעין "אותה הנפש שפרשה מן הגוף בעולם הזה" (להלן ח.ב. וראה ביאורו שם). **מִיָּד הִיא אוֹבְדָת** - העיר נידונה להיחרב כסדום ועמורה, ותושביה הצדיקים ניצולים (ק). **מִיָּד הֵן נִשְׁחָתִין** - האנשים הרשעים שבעולם, אך העולם עצמו נשאר קיים, כמו במבול (ק). **שֶׁנֶּאֱמַר** - בדברי אחיה הנביא אודות אביה, בנו של ירבעם המלך: "וְסָפְדוּ לוֹ כֹּל יִשְׂרָאֵל וְקָבְרוּ אוֹתוֹ כִּי זֶה לְבַדּוֹ יָבֵא לְיִרְבְּעָם אֶל קָבְרוֹ, וַעַן נִמְצָא בּוֹ דָּבָר טוֹב אֶל ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּבֵית יִרְבְּעָם". ולעולם אין המצוות נמחקות בגלל העברות, ואין העברות נמחקות בגלל המצוות (פח"מ אבות ד, כח; איגרת השמד, חלק א). **תָּהָה** - התחרט. **אוֹלַי** - הלוואי. **שֶׁנֶּאֱמַר** - "אָמַר אֶל בְּנֵי עַמֶּךָ צְדָקַת הַצְּדִיק לֹא תִצְלָנוּ בְּיוֹם פְּשָׁעוֹ וְרָשָׁעַת הָרָשָׁע לֹא יִקְשָׁל בָּהּ בְּיוֹם שׁוּבוֹ מִרָשָׁעוֹ". והעברות נמחקות רק בגלל תשובה, והמצוות נמחקות רק כשהאדם מתחרט עליהן. **נֶחַתֵּם לְחַיִּים וכו'** - וכן נידון האדם לבריאיות ולמחלה וכדומה (פח"מ ר"ה א, ב). **וְאִם לֹא נֶחַתֵּם לְמִיתָה** - מפני שנוסף לו עוון על שלא חזר בתשובה (לח"מ).

ביאורים

בנוסף לדין שיש לכל אדם כאשר הוא מוטל בין חיים למוות ישנו דין נוסף בראש השנה. בדין זה נידון האדם הפרטי וגם העולם כולו. בגלל שלדין זה יש משמעות קריטית על המשך חיינו בשנה הקרובה אנו צריכים לשים לב על דרכינו במהלך השנה כולה - לראות את עצמנו כאילו אנחנו חצי זכאים וחצי חייבים, שהרי אם נחשיב את עצמנו כרשעים, נחשוב שאין כל סיכוי ונמשיך לחטוא, ואם נראה עצמנו כצדיקים, לא נתעורר לתשובה שהרי אנו כבר צדיקים ונחתם דיננו לטוב. זו הסיבה לכך שנהגו כל ישראל להרבות במצוות בעשרת ימי תשובה - כיוון שכולנו בחזקת בינוניים צריך להרבות בזכויות כדי שנחתם לחיים ביום הכיפורים. אך ישנם כאלו ששקועים בהבלי הזמן ולא עשו חשבון נפש במהלך השנה. תקיעת השופר באה כדי לעורר אותם ולקרוא להם לשיפור מעשיהם. אפילו ברגע האחרון, כשכבר הגיע יום הדין, מצוונו הקב"ה לשמוע קול שופר כדי שגם הישנים יתעוררו.

לאור דבריו אלו של הרמב"ם אנו מוצאים שני סוגי אנשים; כאלו שעושים חשבון נפש במהלך השנה כולה, וכאלו שישנים כל השנה ושוגים בהבלי הזמן. החטאים של שני סוגי אנשים אלו נובעים ממקום שונה. החטאים של בעלי חשבון הנפש נובעים מכך שהם נמצאים בעולם הזה ואין צדיק אשר לא יחטא. לעומת זאת, חטאי הישנים נובעים מזלזול וחוסר אחריות מצידם. לכן ניתן להבין את חשבוננו של הקב"ה. אם זכויותיו של האדם מרובים מעוונותיו מהחטא השלישי ואילך מתברר שמגמת חייו היא לעשות טוב וכל חטאיו נובעים מהימצאותו בעולם מסובך עם פיתויים רבים. לכן שתי העברות הראשונות, שנבעו מכורח המציאות, נמחקות וכך שאר העבירות. אך אדם שגם לאחר העברה השלישית מתברר שעוונותיו מרובים מזכויותיו מגמת חייו אינה טובה. עברותיו אינן נובעות מכורח אלא מבחירה ורצון, ולכן נידון על כל עוונותיו.

הרחבות

• עשרת ימי תשובה

ולעסק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל ימות השנה. כתב השולחן ערוך: "בכל הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים מרבים בתפלות ותחנונים... אף מי שאינו נוהר מפת של כותים, בעשרת ימי תשובה צריך לזוהר" [שולחן ערוך או"ח סימנים תרב - תרג]. על יסוד דברים אלו פסק ר' שלמה גנצפריד ש"ראוי לאדם שיתנהג בימים אלו גם בחומרות שאינו נוהג בהם כל השנה כי גם אנו מבקשים מאת ה' יתברך שמו שיתנהג עמנו בחסידות והאוכל כל השנה פת פלטר לא יאכל בימים אלו כי אם פת ישראל וכדומה לזה" (קיצור שולחן ערוך סימן קל סעיף ב).

שאלות לדין

- א. מהו, אם כן, הטעם למצוות שופר בראש השנה, גזרת מלך, או לרמוז לאדם לשוב בתשובה?
- ב. "שיראה עצמו... חציו זכאי וחציו חייב", האם זוהי הסתכלות אמיתית או מלאכותית?

להצלת שמר בן יגיל

אין מחשבינו עליו תחלת עוון שחטא בו - אין הכוונה לוותר על העונש על העוון (ראה לעיל, ביאור 2ב), אלא רק לצורך חישוב המאזן הכללי. לצורך זה, העוונות הראשוניים עדיין לא נשתרשו כמו מעוון שלישי ואילך. **כנגד** - שווים ל-. **מעבירים כל עוונותיהו ראשון ראשון וכו'** - וכך התהליך בא להדגיש את האופן שהתמודדות של מאזן המצוות עם עברה אחת גוררת התמודדות מצלחת אחרת. **שלא הניח תפלין מעולם** - אף על פי שעונו חמור, העולם הבא אינו נמנע ממנו. **דיני אותו כפי חטאיו** - למרות שזכויותיו ועוונותיו הם מחצה על מחצה, עוונותיו אינם נמחלים בזה אחר זה אלא הוא נידון עליהם כרשע. **עולם הבא** - עולם הנצח לנפשו של האדם לאחר מיתתו. **הרשעים שעוונותיהו מרבין... ויש להו חלק לעולם הבא** - "וכאשר יהיו קיימים לאדם כל היסודות הללו ואמונתו בהם אמתית, הרי הוא נכנס בכלל ישראל, וחובה לאהבו ולחמול עליו, וכל מה שציווה ה' אותנו זה על זה מן האהבה והאחוה, ואפילו עשה מה שיכול להיות מן העברות מחמת תאוותו והתגברות יצרו הרע, הרי הוא נענש לפי גודל מריו, ויש לו חלק, והוא מפושעי ישראל" (פתי"מ סנהדרין יא, א. ראה למשל גולה ואבה יא, ב). **חסידי אמות העולם** - גויים המקבלים עליהם לקיים שבע מצוות בני נח, מפני שכך ציווה להם ה' ביד משה (מלכים ח,יא).

השופר בראש השנה ותודעת התשובה

11 אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הפתוב, רמז יש בו, פלומר: עורו עורו ישינים משנתכם, והקיצו נרדמים מתרדמתכם, ונפשו במעשיכם, וחרו בתשובה, וזכרו בנראכם; אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומועלליכם, ויעזב כל אחד מקם דרפו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה.

12 לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה פלה פאלו חציו זכאי וחציו חייב, וכן כל העולם - חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד - הרי הכריע עצמו והכריע את כל העולם פלו לכף חובה, וגרם להו השחתה. עשה מצוה אחת - הרי הכריע את עצמו והכריע את כל העולם פלו לכף זכות, וגרם להו תשועה והצלה. זה הוא שפאמר: "וצדיק יסוד עולם" (משלי י,כה) - זה שצדק עצמו הכריע את כל העולם פלו והצילו.

13 ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסק במצוות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל ימות השנה, ונהגו פלם לקום בלילה בעשורת ימים אלו ולהתפלל בבתי פנסיות בדברי תחנונים ודברי פבושין עד שיאור היום.

מעביר ראשון

14 בפעם ששוקלין עונות אדם עם זכיותיו - אין מחשבינו עליו תחלת עוון שחטא בו, ולא שני, אלא משלישי ואילך. אם נמצאו עוונותיו משלישי ואילך מרבין על זכיותיו - אותן שני העונות מצטרפין, ודיני אותו על הכל.

15 ואם נמצאו זכיותיו פנגד עוונותיו אשר מעוון שלישי ואילך - מעבירים כל עוונותיו ראשון ראשון; לפי שהשלישי נחשב ראשון, שפבר נמחלו השנים, וכן הרביעי הרי הוא ראשון, שפבר נמחל השלישי, וכן עד סופן.

16 במה דברים אמורים? פייחיד, שפאמר: "הן כל אלה יפעל אל, פעמים שלוש עם גבר" (איוב לב,טו). אכל הצבור - תולין להו עוון ראשון ושני ושלישי, שפאמר: "על שלשה פשעי ישראל, ועל ארבעה לא אשיבנו" (עמוס ב,ו). וקשמתשבינו להם על דרך זו - מחשבינו להו מרביעי ואילך.

חלק לעולם הבא

17 הבינוניים - אם היה בכלל מצוה עוונות שלהו שלא הניח תפלין מעולם, דיני אותו כפי חטאיו, ויש לו חלק לעולם הבא. וכן כל הרשעים שעוונותיהו מרבין - דיני אותו כפי חטאותיהו, ויש להו חלק לעולם הבא. שפל ישראל יש להו חלק לעולם הבא, אף על פי שחטאו, שפאמר: "ועמך פלם צדיקים, לעולם יירשו ארץ" (ישעיה ס,כא); "ארץ" זו - משל, פלומר: ארץ החיים, והיא העולם הבא. וכן חסידי העולם - יש להו חלק לעולם הבא.

רמז יש בו - כשם שבעבר, תקיעת השופר באה להעיר את העם לקראת אויב הקרב ובא לעיר, כך השופר בא להעיר את הבריות מתרדמת הזמן. **עורו עורו** - קריאה לבני האדם 'הישנים את חייהם'. **בהבלי הזמן** - בצורכי השעה ובדבקות בחומר. **שוגים** - דבקים, שאין מחשבתם פנויה לדבר אחר. **לפיכך צריך כל אדם וכו'** - דרך שיחיה בה האדם כל השנה כשהוא מודע לחשיבות מעשיו, ולא יחכה לשופר הבא אחת בשנה שיעיר אותו. **ומפני ענין זה** - שראש השנה הוא יום הדין ובידי האדם להכריע את עצמו ואת העולם לכף זכות (ק). **מראש השנה... בדברי תחנונים** - אחרי ראש השנה, מפני שביום טוב אסור לומר דברי תחנונים. "וכמו שהתפילה היא עבודה נכבדה מאד... העבודה היותר נכבדה, והוא שיהיו שבתות למנוחה ומועדים לשמחה, ולא לעשותם ימי צום ובכי וצעקה" (שו"ת רח; ק; ראה שבת לג,ג). כיום דברי התחנונים קרויים 'סליחות', והם נמשכים מראש חודש אלול ועד יום הכיפורים (בעדות המורה ותימן) או מן השבוע שלפני ראש השנה ועד יום הכיפורים (בעדות אשכנז). **ודברי פבושין** - דברי תוכחה ומוסר הכובשים את הלב ומעוררים את האדם לשוב בתשובה (רשי"י תענית טו,א).

ביאורים

בהלכות הקודמות קבע הרמב"ם שלכל ישראל יש חלק לעולם הבא. אפילו לרשעים שעוונותיהם מרובים מזכותיהם. לעומת זאת, לגויים אין עולם הבא. חוץ מחסידי אומות העולם. הרמב"ם ממשיך בהלכות אלו ואומר שיש אנשים מישראל שאין להם כלל חלק לעולם הבא. החטא שעשו פוגם בשורש האמונה ולכן למרות שעשו מעשים טובים, אין הדבר משפיע לטובה לגבי השכר הנצחי בעולם הבא. הרמב"ם בפירושו למשנה, בהקדמתו לפרק חלק, מונה שלושה עשר עיקרי אמונה, והוא כותב שם שאם "יפקפק אדם ביטוד מאלו היסודות הרי זה יצא מן הכלל וכפר בעיקר ונקרא מין ואפיקורוס וקוצץ בנטיעות, וחובה לשנותו ולהשמידו". ואילו אם מאמין בהם, אף על פי שהוא רשע, יש לו חלק לעולם הבא.

ואלו הן שלושה עשר העיקרים וכנגדם אותם אנשים שאין להם חלק לעולם הבא שהרמב"ם מונה כאן:

- א. כנגד המינים, שהם אלו שכופרים בחמשת היסודות הראשונים ויש להם הבנה מוטעית באלוקות מציאות הבורא - "האומר שאין שם אלוה".
- ב. שהבורא הוא אחד - "האומר שיש שם מנהיג אבל הן שנים או יותר".
- ג. שלילת הגשמות מהבורא - "האומר שיש שם ריבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה".
- ד. הבורא קדמון - "האומר שאינו לבדו הראשון וצור לכל".
- ה. רק לבורא ראוי לעבוד - "העובד כוכב או מזל חולתו כדי להיות מליץ בינו ובין ריבון העולמים". כנגד האפיקורסים שהם אלו שכופרים בקשר בין הבורא לנבראים -
- ו. הקשר בין הבורא לנבראים על ידי הנבואה - "האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם".
- ז. נבואת משה רבנו - "המכחיש נבואתו של משה רבנו". כנגד הכופרים בקדושת התורה שבכתב ושבטל פה -
- ח. התורה כולה מן השמים - "האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד".
- ט. נצחיות התורה - "האומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו".
- י. שהבורא יודע מעשה בני אדם - "האומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם"
- יא. שכר ועונש - מי שמומר לכל התורה כולה ורואה רק את מצבם העכשווי של ישראל ושל הגוים הרי הוא כאומר איני מאמין בשכר ועונש, שהרי אם היה מאמין שישראל עוד יקבלו שכר והגויים יענשו על מעלליהם, לא היה הופך למומר.
- יב. יג. אמונה בביאת הגואל ובתחיית המתים - "הכופרים בתחיית המתים ובביאת הגואל".

הרחבות

• אינו גוף ואין לו דמות הגוף

אֵלָא שְׁהוּא גּוּף וְבַעַל תְּמוּנָה. הראב"ד במקום מעיר שאמנם דברי הרמב"ם ביחס לשלילת גשמיותו של הבורא נכונים הם, אך אין זו סיבה לכנות את המאמינים בכך כמינים מכיוון שהתורה שבכתב ושבטל פה מלאה תיאורים גשמיים ביחס לבורא ומכאן המקום לטעות.

בספרו "מורה נבוכים" מרחיב הרמב"ם בעניין הגשמת האלוהות: "אבל כמו שצריך שיתפשט בהמון ויחנכו הנערים על שהשם יתברך אחד ואין צריך שיעבוד זולתו, כן צריך שימסר להם על דרך קבלה שהשם אינו גוף ואין דמיון בינו ובין ברואיו כלל בדבר מן הדברים" [חלק ראשון פרק ל]. "ודע שאתה כשתאמין הגשמה או ענין מעניני הגשם, שאתה מקנא ומכעיס וקודח אש וחמה, ושונא ואויב וצר, יותר קשה מעובדי ע"ז מאד. ואם יעלה בדעתך שמאמין ההגשמה יש לו התנצלות בעבור שגדל עליה או לסלכותו וקוצר השגתו, כן ראוי שתאמין בעובדי עבודה זרה שהוא לא יעבוד אלא לסלכות או מפני שגדל על זה מנהג אבותיו בידינו" [שם פרק לו]. "אונקלוס הגר שלם מאד בלשון העברית והארמית. וכבר שם השתדלותו בסלוק ההגשמה, וכל תואר יתארהו הכתוב שיביא אל הגשמות יפרשהו כפי ענינו" (שם פרק כז, וכן במקומות רבים נוספים).

שאלות לדין

- א. כיצד זה משווה הרמב"ם מינים, אפיקורסים וכופרים, לבעל לשון הרע? מדוע חטאו כל כך המור?
- ב. האם כל חילוני בדורנו שאינו מאמין בתורת משה או בתורה שבעל פה הוא אפיקורוס?

וְאֵלֹהֵי שָׁאִין לְהֵן חֵלְקֵן לְעוֹלָם הַבָּא, אֵלָא נִכְרְתִין וְאֹבֵדִין וְנִדְוָנִין עַל גְּדֵל רְשָׁעֵן וְהִטְאָתָן לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים: הַמִּינִים, וְהָאֶפִיקוֹרוֹסִים, וְהַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה, וְהַכּוֹפְרִים בַּתְּחִיַּת הַמֵּתִים, וְהַכּוֹפְרִים בְּבִיאַת הַגּוֹאֵל, וְהַמְשַׁמְדִים, וּמַחְסֵי הַרְבִּים, וְהַפּוֹרְשִׁים מִדְּרָכֵי צְבוּר, וְהַעוֹשֵׂה עֲבֻרוֹת בְּיַד רַמְהָ פְּרַהֲסִיא פִּיהוּנְקִים, וְהַמּוֹסְרִין, וּמִטְיָלֵי אִימָה עַל הַצְּבוּר שְׁלֵא לְשֵׁם שְׁמַיִם, וְשׁוֹפְכֵי דָמַיִם, וְבַעֲלֵי לְשׁוֹן הַרַע, וְהַמוֹשֵׁף עַרְלָתוֹ.

ז חֲמֻשָּׁה הֵן הַנִּקְרָאִים מִינִים: שְׁאִין שָׁם אֵלֹהֵן וְאִין לְעוֹלָם מְנַהֵג, וְהַאֹמֵר שִׁישׁ שָׁם מְנַהֵג אֲבָל הֵם שְׁנַיִם אִו יִתְר, וְהַאֹמֵר שִׁישׁ שָׁם רְבוֹן אֶחָד אֵלָא שְׁהוּא גּוּף וְבַעַל תְּמוּנָה, וְכֵן הַאֹמֵר שִׁישׁ אֵלֹהֵן לְבַדָּו רָאשׁוֹן וְצוּרָה לְכַל, וְכֵן הַעוֹבֵד אֵלֹהֵן וְזִלְתוֹ כְּדִי לְהִיֹּת מִלִּיץ בִּינוּ וּבִין רְבוֹן הָעוֹלָמִים - כֵּן אֶחָד מִחֻמְשָׁה אֵלֹהֵן מִיֹּן.

ח שְׁלֻשָּׁה הֵן הַנִּקְרָאִין אֶפִיקוֹרוֹסִין: הַאֹמֵר שְׁאִין שָׁם נְבוֹאָה כֵּלָל וְאִין שָׁם מְדַע שְׁמַגִיעַ מִהַבּוֹרָא לְלֵב בְּנֵי הָאָדָם, וְהַמְכַחֵשׁ נְבוֹאָתוֹ שֶׁלְמֻשָּׁה רַבְנָה, וְהַאֹמֵר שְׁאִין הַבּוֹרָא יוֹדֵעַ מַעֲשֵׂה בְנֵי הָאָדָם - כֵּן אֶחָד מִשְׁלֻשָּׁה אֵלֹהֵן אֶפִיקוֹרוֹס.

ט שְׁלֻשָּׁה הֵן הַכּוֹפְרִין בַּתּוֹרָה: הַאֹמֵר שְׁאִין הַתּוֹרָה מֵעַם יִי - אֶפְלוּ פְּסוּק אֶחָד, אֶפְלוּ תְּבָה אֶחָת, אִם אָמַר 'מֻשָּׁה אָמַר מִפִּי עֲצָמוֹ', הֲרִי זֶה כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה; וְכֵן הַכּוֹפֵר בְּפִירוּשָׁה, וְהִיא תּוֹרָה שְׁבַעַל פֶּה, וְהַכַּחֵשׁ מִגִּידֶיהָ, כְּגוֹן צְדוּק וּבִיתוֹס; וְהַאֹמֵר שֶׁהַבּוֹרָא חֲחַלִּיף מִצְוָה זוּ בְּמִצְוָה אַחֶרֶת, וְכֵן בְּטֵלָה תּוֹרָה זוּ, אִף עַל פִּי שְׁהִיא הִיָּתָה מֵעַם יִי, כְּגוֹן הַנוֹצְרִים וְהַהֲגֵרִים - כֵּן אֶחָד מִשְׁלֻשָּׁה אֵלֹהֵן כּוֹפֵר בַּתּוֹרָה.

ט שְׁנַיִם הֵם הַמְשַׁמְדִים: הַמְשַׁמְד לְעֵבֶרָה אֶחָת, וְהַמְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָה. הַמְשַׁמְד לְעֵבֶרָה אֶחָת - זֶה שֶׁחֲחַזֵּק עֲצָמוֹ לְעֲשׂוֹת אוֹתָהּ עֵבֶרָה בְּדָדוֹן, וְנִתְפָּרֵס בָּהּ וְהִרְגֵּל, אֶפְלוּ הִיָּתָה מִן הַקְּלוֹת, כְּגוֹן שֶׁחֲחַזֵּק תְּמִיד לְלַבֵּשׁ שְׁעֵטְנָו אוֹ לְהִקְיָה פֶּאֶה, וְנִמְצָא פְּאֵלוּ בְּטֵלָה מִצְוָה זוּ מִן הָעוֹלָם אֶצְלוֹ - הֲרִי זֶה מְשַׁמְד לְאוֹתוֹ דְּבַר; וְהוּא שִׁיעֲשֵׂה לְהַכְעִיס. וְהַמְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה - כְּגוֹן הַחֹזֵר לְדַתֵּי הַגּוֹיִים בְּשַׁעֲרֵי שְׁגוֹרִין שְׁמֹד, וְיִדְבֵּק בָּהֶן וְיֵאמַר: וְיִמָּה בְּצַע לִי לְהִדְבֵּק בִּישְׁתָּאֵל, שְׁהֵן שְׁפֵלִים וְנִרְדָּפִים? טוֹב לוֹ שִׁידְבֵּק בְּאֵלֹהֵן, שִׁדְבֵּק תִּקְיָה - הֲרִי זֶה מְשַׁמְד לְכָל הַתּוֹרָה כְּלָה.

נִכְרְתִין - משכר העולם הבא, ונענשים לנצח. וכמעט כולם מפורטים להלן. **בתחיית המתים** - עיקר מיסודי האמונה. ותחיית המתים היא לגופות, ותחזור נשמת כל צדיק לגופו, ויאכל וישתה וימות לאחר אריכות ימים גדולה (ראה מאמר תחיית המתים של הרמב"ם); והעולם הבא לנשמות (ראה פרק ח). ולא האריך רבנו בביאור האמונה בתחיית המתים, מפני שהיא מעל להיגיון (מאמר תחיית המתים נכתב כתגובה לשאלה זו). **בביאת הגואל** - המשיח. שאינו מאמין בו או שאינו מחכה לביאתו (מלכים יא, 24). **בַּיַּד רַמְהָ** בפרהסיא ובפרסום (פ"ח"מ אבות ג, יא). **ביהוּנְקִים** - מלך יהודה, שהתלמוד מספר עליו שהרשיע יותר מכל המלכים שהיו לפניו (בבלי סנהדרין ק, ג). **הַמוֹשֵׁף עַרְלָתוֹ** - מושך את עור אברו במזיד כדי שיכסה את העטרה וייראה ערל. ובמקום אחר הכליל רבנו בו גם את מי שלא נימול בילדותו, ואינו מל את עצמו במזיד כשהוא גדול (מילה ג, ח). **הַאֹמֵר** - לא סתם אמירה אלא קביעה במחשבה. ואין ללמד זכות על המאמין שה' גוף, אף אם נתחנך כך (מו"מ א, ל). **תְּמוּנָה** - תבנית הנראית בחושים (מו"מ א, ג). **צוּר** - מקור (מו"מ א, טו). **מִלִּיץ** - מתווך. **מִיֹּן** - עיקר הוראתו היא: מי שכפירתו במושגי ה'. **אֶפִיקוֹרוֹסִין** - מי שכופר בנבואה ובהשגחת ה'. **מְדַע** - ידע. **תְּבָה** - מילה. **מִנִּידֶיהָ** - החכמים. **צְדוּק** ו**בִּיתוֹס** - אבות הכפירה בתורה שבעל פה. **וְהַהֲגֵרִים** - בני הגר, המוסלמים. **שְׁעֵטְנָו** - לבוש ארוג מצמר ופשתים יחדיו. **לְהִקְיָה פֶּאֶה** - לגלח את פאת ראשו (עבודה זרה יב, א). **לְהַכְעִיס** - לא מתוך הנאה חומרית. **שְׁמֹד** - גזרת השלטון לבטל את התורה או אפילו מצוה אחת בלבד (יסודי התורה ה, ג).

